

Cemil Meriç'i Nasıl Hatırlamalı?

CEVAT ÖZKAYA

"Şuur uçurumların önünde uyanır. Düşünce buhranların çocuğu" demekle kalmayıp bunu adeta hayat felsefesi haline getiren Cemil Meriç'i hatırlamayı denemek, sınırlarını çepeçevre çizmek hayli zor... Dergilerde, okuyucularla buluşan yazılarını, kitaplarını, söyleşilerini okuyunca çok dağınık kimi zaman ayrıştırılmış bir yumakla karşı karşıya olduğunuzu hissediyorsunuz. Anlamaya çalıştıkça birbirini nakzeden çelişkili görüşlerle karşılaşıyorsunuz. Bunlardan hangisi Cemil Meriç? Başka bir ifadeyle Cemil Meriç'in bir merkezi var mı? Çelişkilerden uzak bir merkezi olmasa da Cemil Meriç, Nurdan Gürbilek'in yerinde tespiti ile "Doğu'nun yağmalanma tarihinden olduğu kadar kendi kişisel hikâyesinden de ("horlanan göçmen çocuğu" olmasından) yola çıkarak bir mağlupluk anlatısı" kurmayı başarmıştır. Bazen bütün dünyanın hakir görülmüş kavimleriyle, bazen Avrupa'nın talan ettiği Asya'yla, bazen mağrur bir Doğu'yla, çoğu zaman da mukaddesleri çiğnenmiş Osmanlı ile özdeşleştirdiği mazlumun yanında yer almıştı. Batı'ya karşı mukavemetinde sıkça bundan söz ederdi. Mesela entelektüel otobiyografisinde "Bütün Kur'anları yaksak bütün camileri yıksak Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı yani İslâm. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın" demesi gibi.

Jurnal'leri başta olmak üzere, neredeyse tüm metinlerinde gergin uçlar arasında savrulmaktan çekinmeyen cümleler, muhab-

betleri kadar husumetlerini de hissettiren üslubu *Bu Ülke* yazarını şekillendirmiş yeraltı dinamiklerini ihata etmek açısından son derece önemli. Cemil Meriç, kültür, toplum, edebiyat kısaca hayat üzerine düşünenlerin, hakikat endişesi taşıyan her insanın yolunun mutlaka geçtiği bir istasyondur. Cemil Meriç'i yanılmıyorsam eğer öğrencilik yıllarımın sonunda, 1970'li yıllarda Kubbealtı Akademide *Üç Büyük Mustarip* kitabının müellifi Ergun Göze'nin katkılarıyla yapılan bir seminerinde veya bir konuşmasında tanıdım. O yıllarda ve sonrasında *Türk Edebiyatı* başta olmak üzere değişik kültürel ve edebi muhitlerde kendisini dinleme bahtiyarlığına ulaştım. Ama asıl tanışmamız 1976'da askerliğimi tamamlayıp *Pınar* dergisinin yazı işleri müdürü olarak çalışmama dayanır. Doğrusunu isterseniz bu başlangıç benim Meriç'i nasıl ve nerede keşfettiğimi anlatmak açısından hayati derecede önemliydi. Peki neden? Mehmet Akif Ak, *Pınar* dergisinin yönetimini sürdürüyordu. Bu sırada bir gün beni Cemil Meriç'e götürdü de ondan. Kendisiyle Göztepe'deki Tütüncü Mehmet Efendi sokaktaki evinde ilk defa Akif Abi ile birlikte giderek tanıştık.

Onun buradaki evinin salonunun dört duvarında yerden tavana kadar yükselen oldukça zengin bir kütüphanesi vardı. Kitaplara ve ansiklopedilere yakından baktığınızda bir şey hemen dikkatinizi çekerdi. Bu, sonraki yıllarda kendisinin "Eğer seyahat imkânınız olsaydı, hangi ülkede olmak isterdiniz?" sorusuna verdiği "Fransa" cevabını doğrulayacak nitelikte oluşuydu. Çünkü Cemil Meriç, daima Fransız kültürüyle temas eden, uzun yıllar Fransızca ile hemhal olmuş bir insandı. Batı'ya açılan kapı olarak gördüğü filoloji üzerinden Fransızcayla kurmuş olduğu münasebet sadece onun için geçerli değildi. Tanzimat devrinden Cumhuriyet'e intikal eden bir durumdu bu. Neslimizi ve Türkiye'yi etkileyen, etkilemekte olan Necip Fazıl'dan Sezai Karakoç'a, Peyami Safa'dan Nurettin Topçu'ya kadar onlarca Türk aydını için söz konusu olan bu süreklilik, Ziya Paşa'nın "İster isen anlamak cihânı, öğrenmeli Avrupa lisânı" mısrası doğrultusunda mütalaa olunabilir.

Keza Meriç, küçüklüğünden itibaren Fransızca eserleri büyük bir iştiyakla; gece gündüz görme kabiliyetini kaybedinceye kadar okumuş ve muazzam bir birikim elde etmişti. Bunun da temelinde muhteşem Fransızcası vardı. Bu bir kanaat değil, vakıa. İzninizle yazılı hafızanın izini sürerek sadece iki örnek üzerinden bunu müşahhas hale getireyim. Salâh Birsel *Kahveler Kitabı*'nda, Cemil Meriç için "Fransızcanın elenikasını bilir, gece gündüz de okurdu. Bu yüzden gözlerinin gücünü her gün biraz daha yitirdi. Ne var ki, o buna hiç aldırmaz, odasında masasının üstüne sandalyesini koyar, kendi de sandalyeye çıkarak kitabını, ampule otuz santim uzaklıkta

okurdu. Bunu elektrik ampulünü aşağıya kadar indirecek kordona verecek parası olmadığı için yapardı. Bunca parasız olmasının nedeni ise eline geçen paranın tümünü kitaba yatırması idi" der. Hafızasının dip vadisini inceden inceye yoklamayı sürdüren Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç* eserinde 1960'larda Nadir Demirel'in kendisiyle tanıştırmak için getirdiği genç bir Fransız romancıdan söz eder. Anlattığına göre bu romancı, salondaki rafları dolduran kitapların adlarını sırtlarından okur ve bunların kalitesi karşısında dehşete düşer. Ne var ki, salonda mağrur ve mütebessim bir şekilde oturan Cemil Meriç'e adeta bir kırbaç gibi şaklayan şu cümleyi sarf etmiştir: "Beyefendi, bu mükemmel bir Fransız kütüphanesi. Ama siz Türk'sünüz. Sizin kütüphaneniz nerede?"

Cemil Hoca'yı ilk ziyaretimizin ardından münasebetimiz arttı ve kendisine beş sene her hafta bir gün giderek sekreterlik yapma şerefine nail oldum. Haftanın bir günü sekreterliğini yaptığımda mesaimiz sabah saat 9'da başlardı. "Hoş geldiniz evladımla" başlayan sohbetimiz gün içinde, o günlerde hangi konu ile ilgileniyorsa, o konu ile ilgili okumalar etrafında dönerdi. Veya yazmayı düşündüğü bir metni tamamlamak için çalışırdı. Sigarasını yakarak iri taşlı tespihini şakırdatan Cemil Meriç kütüphanesinde ne var ne yok enine boyuna bilirdi. Bir kitap isteyeceği zaman, "Evladım üçüncü raftaki dördüncü kitabın şu sayfasını açar mısın?" netliğinde nokta atışı yapardı mesela.

Benim gittiğim gün, muhtemelen Cemil Hoca'nın Lamia Hanım'la buluştuğu güne tesadüf ediyordu. Günün sonunda Hoca ile 2-3 kilometrelik bir yürüyüşle Lamia Hanımın Kızıltoprak'taki evine gelirdik. Hoca'yı merdivenlere getirdiğimde dairenin kapısına kadar yardıma ihtiyacı olmadan giderdi. İşin esası bu yolculuklar, Hoca'yla muhabbet ederek tamamlanırdı. Muhabbet genellikle günlük yaşantıya ilişkin konular üzerine olurdu. Sıkıntı duyduğu, üzüldüğü veya sevindiği konuları anlatırdı. Evde bir düşünür, bir yazar olarak muhatap olduğunuz Hoca'nın, bu yolculuklarda sıradan insan tarafıyla yüz yüze gelirdiniz. Onun için bu yolculuklar günün yorgunluğunun atıldığı bir zaman dilimiydi bizim için. Tabi aynı zamanda yirmili yaşlarımı yaşadığım bir dönemde, değerli bir düşünce adamına, yoldaşlık ve sırdaşlık yapmanın heyecanını ve gururunu da taşıdığımı söylemeliyim.

* * *

Kendi zihinsel maceramla buluşan Cemil Hoca'yı nasıl hatırlıyorum? Bu soru gerçekten mühim. Hatırlamak söz konusu olunca metnim ister istemez kişisel olacaktır. Bunun için beni bağışlamanızı istirham ediyorum. Şimdi 1970'lerin içerisinden onu düşünmeye çalıştığımda bir defa önce-

likle kendisini hocam olarak hatırlıyorum. Meriç, düşünce semalarında cevelan ederek yazdığı yazılarla birçok insanın hocasıdır, ama şahsen fiili olarak öğrenciliğini yaptığımı düşünüyorum. Layık olup olamadığım tartışmalı ve ayrı bir konudur. Cemil Meriç'le sohbetlerimizde pek çok şeyi konuşurduk. Fikir ve sanat hayatımızda meydana gelen olumsuzluklara asla tahammülü yoktu. Bunun için kamusundan ve geçmişinden koparılmak istenen bir milletin yaşadığı keşmekeş üzerinde dururdu sıklıkla. İkincisi, kavramlara duyarlı, tecessüsü son derece geniş has bir entelektüel olarak hatırlıyorum. Cemil Meriç'in hürmet beslediği ve önemsediği kişilere dair yazdığı metinlerin pek çoğunda karşımıza çıkan "tecessüsü geniş" "engin tecessüs sahibi", "mütecessis bir müsteşrik" gibi tabirler aslında aynı zamanda bir açıdan kendisini tanımlar. Bilme merakı, öğrenme merakı "görmeyen görücü" olarak onun asli vasıflarındandır. Üçüncüsü ve insan tabii ki zaaflarıyla, sıkıntılarıyla, açmazlarıyla, esprileriyle, öfkesiyle, ıstırabıyla bir insan olarak hatırlıyorum. Dördüncüsü de kendi tembelliğimi çok hayıflanarak hatırlıyorum. Malum "Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür." Yazılanlar unutulmaz. Altını çizerek söyleyeyim hayıflanmam da kendimedir. Cemil Meriç'in de dediği gibi "Yazmalı. Herkes yazmalı. Beni okuyan herkes..." Her ne kadar kendisi bizleri yazmaya teşvik etmiş olsa da, bahsettiğim beş yıllık zaman zarfında ben ve arkadaşlarım Cemil Meriç'i değerlendirebilecek konumda değiliz. Belki mesaimizden dolayı bunlardan ayrılması mümkün olmayan konuşmalarına daha çok dikkat kesildik. Zira Cemil Meriç'in konuştukları, emin olun yazdıklarının temeli dahası onlardan çok daha önemli dersem hiç abartmış olmam ve ben bu konuşmaları kayıt altına alma imkânına da sahiptim üstelik en azından not tutabilirdim, ama şimdi yeteri kadar not tutmadığımı görüyorum. Demek ki bülbül gittikten sonra sesini bir daha duyamıyorsunuz, böyle bir hayıflanma yaşıyorum, kendi adıma bunu da söyleyeyim.

Hatıralar, konuşmalar, karşılaşmalar derinlere gizlenmiş... Onunla görüşmelerimizi nedense detaylı bir şekilde not almamışız. Bunu kısmen aynı zamanda onun 1976- 82 yılları arasında sekreterliğini üstenen Halil Açıkgöz arkadaşımız yapmayı akıl etmişti. Zaten bunları *Cemil Meriç'le Sohbetler* adıyla kitaplaştırdı. Bu kitap, Cemil Meriç'in yazılarının, konuşmalarının, araştırmalarının, konferans ve sohbetlerinin çok esaslı bir zemini olduğunu gösterir. Ama benim de kısa kısa aldığım notlar çok önemliydi diye düşünüyorum. Gelgelelim bunlar çok az maalesef, oysa çok daha fazla alabilirdik. Eğer bugün bazı yazar, düşünür insanlarımızın yanına gidip belirli zamanlarını birlikte geçirenler varsa, bu süre zarfındaki konuşmalarını mutlaka not alsınlar. Çünkü emr-i Hak vaki olup o yazar, düşünür hayattan çekildikten sonra büyük bir boşluk kalıyor ve çok hayıflanıyor insan gerçekten.

Tabii Cemil Meriç açısından meselenin başka bir yönü daha var. İzzet Tanju, rahmetli Cengiz Aydın, Mehmet Akif Abi veya diğer dostlarının, mesai arkadaşlarının Cemil Meriç'i neden yazamadıkları, üzerinde daha çok durulmalı. Galiba not almamak yanında hepimizin birtakım hayati gerekçeleri var. Cemil Meriç'e gidip yazı isteyen insanlar içinde hem düşünce dünyasına hem edebiyata meyyal; kendisi de ciddi yazılar yazabilen ve Cemil Meriç'i anlama konusunda belki kapasitesi en yüksek olan insanlardan Mehmet Akif Abi'nin de dediği gibi onunla ilgili olarak neyi nasıl yazacağımız konusunda bir endişemiz var sanırım. Bir defa çoğu zaman onun dünyasının dışına çıkarak kendisine bakamıyoruz. Kitaplarına bakıp bir şeyler yazmak kolay ama bizim için o sadece kitaplarından ibaret bir isim değil.

Aslında bizler, gözleri görmeyen yazarlardan Jorge Luis Borges'e kitap okuyan isimlerden Alberto Manguel'den yaşça daha büyüktük o yıllarda. Manguel, Borges'e kitap okuduğu yıllarda onunla yaşadıklarını *Borges'in Evinde* kitabında anlatır. Zira kendisi o zamanlar Buenos Aires'teki Anglo-Alman kitapçı Pygmalion'da çalışan on altı yaşında bir delikanlıdır. Ulusal Kütüphane'den çıkan Borges, her akşam mütemadiyen bu kitapçıya uğrayarak, kitaplar hakkında bilgiler alır. Neyse günlerden bir gün, Borges'in "Akşamları bana kitap okumak ister misiniz?" şeklindeki teklifini Manguel hemen kabul edecek, haftanın üç dört günü, Borges'in annesi ve hizmetçiyle yaşadığı apartman dairesine giderek ona kitap okuyacaktır. Elbette bizler de Cemil Hoca'ya kitaplar okuduk yıllarca. Ama çoğumuz bu tür kısa ama harika bir kitap yazmaktan geri durduk. Bir defa kendisinin çok yakınında bulunmamızdan olsa gerek nereden başlayacağımızı asla bilemedik. Öte yandan hem Cemil Meriç'in talebesi, sekreteri olacaksınız, hem de ona yakışan bir şeyler yazacaksınız, hakikaten bunu başarmak çok zor. En çetrefil meseleleri bile kolay ve anlaşılır kılmak için Türkçenin tüm imkânlarını kullanan Cemil Meriç'e yakışanı bulmamız bizim için çok zordur. Çünkü dil zevkiyle fikirlerini, kanaatlerini bir teknede yoğurmasından hâsıl olan üslubuyla hâlâ bizi etkilemektedir. Düzyazıda üstat kabul ettiği Sinan Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin tarzını akla getiren ama bambaşka bir heyecanı ihtiva eden yazdıklarını zor beğenmesinden dolayı sürekli kendisini tashih ve tasfiye eden, zor beğenen, kılı kırk yaran birisini anlatmanın ne kadar zor olduğunu tahmin edersiniz. Hakkında yapılan kronolojik incelemelerde de görüldüğü üzere ömrü hayatının sonuna kadar hiçbir yazısına bitmiş nazarıyla bakmamıştır.

* * *

Beşir Ayvazoğlu *Altı Çizili Satırlar* kitabındaki yazılarında olsun, "Cemil Meriç Çağı" yazısında olsun bizim neslimiz açısından Cemil Meriç'in çok önemli bir yerinin olduğundan bahsetti. Çünkü 1960'lı yılların sonuyla 1970'li yılların başında Cemil Meriç, Mehmet Çınarlı'nın çıkardığı *Hisar* dergisinde ve diğer dergilerde yazdı, buradaki metinleriyle farklı bir ses olarak ortaya çıktı. Daha evvel ise bizim neslin yıllar sonra öğreneceği; hatta üzerinde fazla durulmayan toplumunun dertlerine çare arayan bir aydının Batı düşüncesine uzanışının meyvesi *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* kitabıyla Hind'in keşfinin Batı'da yeni bir rönesansa kapı aralamasını merak ve sevgiyle anlatan *Hind Edebiyatı* kitapları yayımladı. Oysa bizler ilk iki kitabının basılması hayli maceralı olduğunu yıllar sonra öğrenecektik. *Hind Edebiyatı* o zamanlar İstanbul kitapçılarının toplandığı Beyaz Saray Kitapçılar Çarşısı'nın alt katında bulunan Dönem Yayınları arasında çıkacaktır. Fakat kitap kalın bulunduğu için Cemil Meriç, istemeye istemeye yayıncısının talebine boyun eğmek zorunda kalır. Galiba biz yayıncılarla yazarların münasebetinde değişmeyen süreklilik kazanan noktalar olacak her zaman. Saint-Simon konusunda yazılmış ilk ve tek kitap olma vasfını muhafaza eden *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*'i ise nedense kimse basmak istemez. Sonra Adnan Cemgil ve tanıdığı bazı isimlerin araya girmesiyle Çan Yayınlarının sahibi Vedat Günyol kitabı basmayı kabul eder. Ne var ki, "uydurca" yanlısı olan Günyol, Cemil Meriç'in kullandığı kelimeleri kendi dünyasına aykırı bulduğundan, kitabın dilini yayınevinin dil anlayışına uygun hale getirirler. Biri Asya'nın büyüklüğünü haykırmak için diğeri ise sol zaviyesinden birtakım putları yıkmak gayesiyle kaleme alınmış olmasına rağmen iki kitap hak ettiği ilgiyi bir türlü görmez. Kaldı ki yıllar sonra da bu kitaplar etrafında birtakım söylentiler vuku bulmuşsa da bunlar üzerine çok ciddi incelemeler yapılabilmiş değildir.

Şimdi bu arka plan üzerinden Cemil Meriç'in kitaplarının etkisine baktığımızda, "öfkesi, acıları ve inkisarlarıyla yuvaya dönen yolcuyu" anlatan *Bu Ülke*'nin 1974 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanışının bir milat olarak kabul edilmesi gerekir. Yetmişler, insanların okuduğu dergilere, kitaplara ve gazetelere göre tasnif edildiği ve kanaatlerin büyük ölçüde bu mensubiyetler üzerinden inşa edildiği yıllardı. Bu sebeple bizim neslimizin pek çoğunun okuma serüveninde bu kitap adeta kurucu bir rol üstlenmiştir. Cemil Hocanın sonu gelmeyen tartışmalarımızın başlıca kaynağının kelimelerin müphemliğinden ileri geldiğini, Batı'nın ayrı temellere dayanan bir medeniyet olduğunu can alıcı yerinden kavrayan yazıları her zaman büyük bir dikkatle okundu. *Bu Ülke*'nin ardından aynı kavganın devamı "zamanla çiçeklenen tomurcuk düşünceler" *Umrandan Uygarlığa,*

"bir çağın muhasebesi", zaman zaman sert fakat daima samimi fakat öz eleştirel bir tarzda aydınların cerh edildiği *Mağaradakiler, Işık Doğudan Gelir, Kültürden İrfana* ve diğer eserleri geldi.

Cemil Meriç, "Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi, hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâlar topluluğunun. Bir neslin vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı. Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar" diyecektir. Hatta bu pasajın belli cümleleri motto olarak çoğumuzun hafızasına yerleşmiştir. Cemil Hoca *Hisar*'dan bizim çıkardığımız *Pınar* dergisine kadar uzanan neredeyse sağın renklerini yansıtan tüm dergilerde göründü. Yazdığı dergi ve gazetelerin çeşitlenmesinin altında yatan sebep, Cemil Meriç'in *Bu Ülke* kitabının kültür dünyasında ciddi tartışmalar diyemesek de, ciddi yankılar uyandırmış olmasıydı. Hemen herkes Cemil Meriç gibi bir insanı *Bu Ülke* ile beraber tanıdı denilse abartılmış olmaz.

Cemil Hoca'nın mefhumları kesif, dertli bir çığlıkla anlattığı *Bu Ülke,* aslına bakarsanız sağ-sol, ilerici-gerici, uydurma dil, Batıcıların can evine atılan kaza oklarını ihtiva ediyordu. O yıllarda bizim camianın entelektüel seviyede yaşadığı sıkıntılardan dolayı Cemil Meriç ile kendilerini takviye etme isteği belirgin bir hal almıştı. Aşınmış tahtaları yenilemek için yapılanlar bir yana hocam Behçet Necatigil'in *Divançe*'sinden hareketle söylersem "çok kuraktı tarla". Tabir caizse herkes bu konuda adeta büyük bir yarış içerisindeydi.

Düşünce dünyamız ve kültürel hayatımızda bir dönüm noktası teşkil eden Cemil Meriç'in fazla ciddi bulduğu kitap, dönemin Türkiye'sinde çok bulunabilen bir kültürel vasıta değildi. Hele kendi değerlerine bağlanmak için kitap arayışı içerisinde olanların yeterince kitap bulabildikleri hiç söylenemez. Bir başka deyişle fetret dönemiydi bizim açımızdan. Ben çok iyi hatırlıyorum, öğretmen lisesinde bize Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihali* adlı eserini tavsiye edenler vardı. Hiç şüphesiz bunu küçümsemek için söylemiyorum ama o bizlere hitap eden bir şey değildi, netice itibarıyla bir ilmihaldi. Sonra her zümrenin sevdiği başka başka yazarların olduğu bir dönemde Necip Fazıl'ın kitaplarıyla karşılaştık, Peyami Safa'yla karşılaştık. Bu yazarların eserlerinin telkinleriyle yola çıktık. Unutmayalım ki, başlamak; yola çıkmak, erişmek demektir.

Şimdi geriye doğru düşündükçe aklıma şu soru geliyor ister istemez: Necip Fazıl, Sait Halim Paşa gibi sistematik bir düşünür olmadığı halde, bizleri nasıl bu kadar etkileyebiliyordu? Peki, onda bizleri çeken şey neydi? Kon-

feranslarında saatler boyu hiç kıpırdamadan, Üstadı nasıl dinleyebiliyorduk? Bana öyle geliyor ki, Necip Fazıl bizlere büyük bir özgüven duygusu kazandırdı. Batı'ya ve Batıcılara temelden bir başkaldırı imkânı sundu. Bize, adeta "Başınızı dik tutun!" diyordu Üstat. Necip Fazıl'ın üstatlığı düşünürlüğünden, âlim olmasından veya etkileyici nazmından değil, haksız bir sisteme haysiyetli isyanından geliyordu. Bunu da "Tohum saç, bitmezse, toprak utansın!" diyerek belirtmişti. İşte "başsız adamlar" toplumunda Necip Fazıl bize, biraz başımızı kaldırıp konuşmayı öğretti. Çünkü bizim neslimizde böyle hayati bir sorun vardı. Öyle bir hale gelmişti ki, bilimin kendisi yok, ama bilim tanrısı diye bir şey vardı, bilim kilisesi diye bir şey vardı ve onun rahipleri mahiyetindeydi bir kısım öğretmenler ve maalesef öğretim üyeleri. "Bu rahipler" bizim gibi Müslümanlığını biraz önceleyen ve böyle olmaya çalışan insanları çok utanç içinde demeyeyim, ama mahcubiyet içinde bırakırlardı. Çünkü karşı tarafa yeterli cevabı veremiyorsunuz, yaşınız çok genç, hocanız var karşınızda. Herhangi bir şekilde İslâm'dan bahsettiğiniz yahut bir ayet söyleyeceğiniz zaman bile önce Batılı bir bilim adamının sözünü zikredip, arkasına ayeti gizleyerek konuşmaya yatkınlık kazanılan sıkıntılı bir dönemin ezikliği içinden geldik. Böylesi bir iklimde, bizler Necip Fazıl'ın başkalarının kibir, biraz da ukalalık olarak gördüğü üslubuyla tanıştık. Doğrusu bu şahsen benim de çok minnettar kaldığım bir üsluptu. Zira ondan muhatabının alnının çatına bakarak konuşmayı öğrendik. Tabir caizse Üstat, o "ukalalığı" –eğer ukalalıksa– ile muhataplarımıza söyleyeceklerimizi özgüvenle söylemeyi dahası haykırmayı öğretenlerden biri, belki de ilki oldu. Kabul etmeliyiz ki, bir müddet sonra bu özgüvenin çok esaslı bir şey olmadığının da farkına varıyordunuz. Belli bir hissiyat oluşuyordu, ama arkası yeterince doldurulmuş olmadığından bu bizlere bir bilinç olarak yansımadı. Aslında Cemil Meriç'le beraber biz bunu yakalayabildik. Mesela, Batı'ya karşı bir tereddüdümüz var, ama bir taraftan Batı'nın şurası iyi burası kötü diye birtakım meseleler üzerinde konuşuyoruz. Necip Fazıl'da doğrudan doğruya "asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" sözü tersine döner, "İslâm'a söyletmeliyiz asrın idrakini" der, böylesine önemli bir özgüveni vardır. Cemil Meriç'e geldiğimiz zaman bu özgüven ana hatlarıyla arka planı dolmuş bir özgüven haline gelir. Cemil Meriç'in bizim nesle yaptığı en büyük katkılardan birisi budur kanaatimce. Kaldı ki onu okuyup yayın faaliyeti yapanların kültür dünyamıza katkılarını düşündüğümüzde, 1970'lerin sonlarından 1980'lerin sonlarına oradan 1990'lara ve günümüze uzanan canlılık bununla alakalıdır.

Cemil Meriç şiirsel bir dünyadan gelmesine rağmen –kesinlikle şiiri küçümsemek açısından söylemiyorum ama şiirde kelimeler mana bakı-

mından esner– düşüncenin dünyasında kelimelerin köşeli olduğunu, eninin-boyunun kaç arşın olduğunu öğretti bizlere. Toplumumuzun buhran zamanlarında, okuduklarından hareketle mefhumların nasıl inkişaf ettiğini anlatırken kavramları rastgele kullanmanın yol açtığı lüzumsuz iltibaslara düşmeye sebep olacağı üzerinde dururdu. Mesela en basitinden, vaktiyle içinde bulunduğumuz grubun yayınlarından *Yeniden Millî Mücadele* dergisinde bir emperyalizm tarifi yapmıştık. Tabi ki o tarifi bizim grubumuzdaki arkadaşlardan başkası da çok fazla bilmiyordu, ama biz o emperyalizm tarifini yaparak konuşuyorduk. Bir gün Cemil Meriç'in yanında böyle bir ukalalık yapma gafletine düştüm. Onun izin verdiği bir süre içinde dergimizdeki gibi bir emperyalizm tarifi yaptım. Tabi ki çok komik bir şey, ama Cemil Meriç dedi ki: "Evladım bakın, kavramlar köşelidir. Emperyalizm kavramını benim bilebildiğim kadarıyla ilk defa Lenin kullanmıştır. *Grand Larousse*'de şöyle şöyle tarif edilir. Siz başka bir şeyi ifade etmek istiyorsanız başka bir kavramsallaştırma yapmak zorundasınız. Emperyalizm yazıp karşısına kendi istediğinizi koyamazsınız. Çünkü kavram köşeli bir şeydir yani yuvarlak değildir." Kavram kargaşasından söz etsek de maalesef bizim dünyamızda kavramlar yuvarlaktır. Cemil Meriç, bu yaptığınız şey saçma demedi, ama başka bir kavramsallaştırma yapın, dedi. Şimdi önce ne demek istediğini tam manasıyla anlamıyorsunuz hatta bir tepki duyuyorsunuz. "İyi de hep senin bildiğin mi doğru" diyerek. Ne var ki bir süre sonra sohbette konuşulanları dikkatli bir biçimde düşündüğümüzde "Evet, bu iş böyle", demek durumunda kalırdık.

Biliyorsunuz Cemil Meriç'in önemli yazılarından bir kısmı *Umrandan Uygarlığa*'nın tersi olacak bir biçimde *Kültürden İrfana* adıyla kitaplaştı. Geçmişten günümüze gelen *Umrandan Uygarlığa*'nın aksine, bu kitap bugünden geçmişe gidiyordu. Kapağında bir Hasan Aycın çizgisinin yer aldığı bu kitap 1986 yılında yayınlanmıştı. Cemil Meriç bugünlerde çok tartıştığımız kültür kavramının son derece kaypak bir kelime olduğunu düşünür. Ziya Gökalp'in bu kelimeye karşılık bulmak için önerdiği hars kelimesini de benimsemez. Çünkü ona göre cetlerimiz, hayat tecrübelerini, düşünce ve intibalarını kimi zaman yazıyla kimi zaman sözle aktarmışlardır. Oysa kültürün şifahisi olmaz. Bu bakımdan kültürü veya ona karşı önerilen kelimeleri sadece satırlarla yahut yazı terbiyesini içerdiğinden mazimizi ifade için kullanılmasına taraftar değildir. Bu çerçevede şöyle diyecektir *Pınar* dergisinde yayınlanan bir röportajında: "Bence kültür, bir Batı mefhumudur. Bu itibarla Batı'dan aldığımız bilgiler için, başka bir deyişle irfanımızın sığlaşmış, soysuzlaşmış, yabancılaşmış kısımları için kullanılmalıdır. Yani bir Osmanlı irfanından, bir de Cumhuriyet kültüründen söz

edebiliriz." Ayrıca başka bir yerde de "Osmanlı irfandır, Avrupa kültürdür" diyecektir.

Cemil Meriçe göre, insanı bölmeden, insanı insan yapan bütün vasıfları kucaklayan irfan ise, "Kur'an'da temelini bulan, yani beşer idrakine sunulan, büyük ve ezeli hakikatlere insanoğlunun hayat tecrübesinden aldığı dersleri ilave etmesi, onları yeni baştan düşünmesi, çağa göre yorumlaması ve anlatmasıdır." Özetle kitaplarla kazanılan, ahlaki hiçbir değer belirtmeyen kültürü irfanın tümü değil, bir cüzü, bir parçası olarak kabul eder.

Hatta bir gün bizim nesil biraz daha iyi hatırlayacak, o günlerde sol ekonomiden çok bahsederdi, biz de başka şeylerden. Tarihten bahsederiz, işte sosyal hadiselerden bahsederiz ama ekonomi bir türlü teorik bağlamda bizim gündemimizde olmazdı. Ekonomi bizde Hz. Ömer'in adaleti, şöyle davrandı, böyle davrandı gibi tarihsel olaylarla ve birtakım kelimelerle konuşulurdu çok. O dönemde "Başka bir dünya mümkün", anlayışına dayalı olarak "İslâm ekonomisi" konulu kitaplar yoğun bir şekilde çıkıyordu. Elbette üç aşağı beş yukarı herkesin algısını şekillendiren bu kitapları biz de okuyoruz, fakat başka olanı düşünme iddiasındaki bu metinleri tümüyle ihata edebildiğimiz söylenemez. Neticesi belirsiz bir meydan savaşının bir neferi olarak bir gün İslâm ekonomisi diye bir kelam ettim, Cemil Meriç öfkeli bir ses tonuyla azarlayarak dedi ki: " Şimdi evladım, meseleye temelden bakarsak, İslâm ekonomisi diye bir şey olmaz. Ekonomide İslâm'ın kuralları olur; faiz haramdır, İşçinin emeğinin, alın teri Yani İslâm ekonomisi dediğiniz zaman bir şekle, bir forma bürünmüş bir şey değildir. Şili'deki bir adam bir başka türlü yapar, Müslüman bir adam bir başka türlü yapar, Japonya'daki bir başka türlü yapar, ama ikisinde de faiz haramdır, ikisinde de emek kıymetli bir şeydir. Ben şöyle bir kenara çekildim, dedim ki, "Bu adam Müslüman olmayacak herhalde hiç" diye kendi kendime söylendim. Doğrusu bu ya, o zamanki arayışlarımız çerçevesinde çok olumsuz gelmişti bu ifadeler. Nasıl gelmesindi ki, üniversiteyi bitirdikten sonraki süreçte de memleket için daha iyisin ne olacağına dair siyasi arayışlarımızın bir parçasıydı İslâm ekonomisi kavramı. İtiraf etmem gerekirse, aradan zaman geçtikçe, biraz bu konularda yazılanları okuyup ardından onun söylediklerini yeniden düşününce geldiğimiz noktanın da orayı aştığını söyleyemeyiz. Orada bir noktada duruyoruz ve esasında bu doğru bir şey. Keza bildiğim kadarıyla Malik Bin Nebi de benzer şeyler söylüyordu özetle.

Bir başka şey, Cemil Meriç düz anlamıyla bir araştırmacı, bir incelemeci, bir akademisyen değil, iyi ki de değil. Üniversitede çalışmasına rağmen

üniversite konusunda son derece umutsuzdur. İdrakin ışığının giremediği bir orman olarak gördüğü üniversitenin düzeltilemeyeceği kanaatindedir. Akademisyenler alınmasın ama bu bağlamda, "İlim üniversitelerin dışında gelişir" yahut parya olduğunun farkında bir hilkat garibesi olarak tasvir ettiği üniversite hocaları için "Hoca, çağdaş Türk cemiyetinde laf olsun diye sahneye çıkarılan bir figürandan başka bir şey değildir" şeklinde birtakım menfi sözler sarf ettiği bilinir. Demek istediğim onun önünde yaşadıklarından ve öğrendiklerinden hareketle vazedilmiş pek çok soru ve sorun var, yani fark edilmiş, ama altı doldurulmamış veya gerektiği şekilde fark edilmemiş yüzlerce soru var. İşte medeniyet tarihçilerinden şiire, Tanzimat'tan yeniçeriliğin kaldırılmasına, modernleşmeden bugünkü duruma gelişe, kelimelerden felsefeye, romancılardan aydınlarımıza kadar bir sürü sorun var. Bu sorunların hepsini derinliğine incelemek diye bir şey söz konusu değil, bu sorunların hepsini derinliğine hissedip, bir işaret taşı koymak meselesi Cemil Meriç'teki.

Şüphesiz Cemil Hoca kavramsallaştırma yapabilen ender insanlardan birisidir. Yani nedir mesela? Mesela, oryantalizm konusunda "sömürgeciliğin keşif kolu", derdi. Şimdi ne demek bu? Oysa Edward Said'in *Oryantalizm* kitabını okuduktan sonra sömürgeciliğin keşif kolunun arka planı olduğunu görüyorsunuz, ama size oturup uzun uzadıya oryantalizmi anlatmaz Cemil Meriç, çünkü ona vakti de yok, böyle bir işaret taşı koymak durumundadır. Hatta Edward Said'in kitabını biz yayınevini kurduğumuzda üçüncü kitap olarak *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu* adıyla bastık. O günkü algımıza göre bunu yaptık ama bugünden baktığımızda çok yanlış olduğunu da düşünmüyorum. "Sömürgeciliğin Keşif Kolu" daha doğrusu "Kapitalizmin Keşif Kolu" tabiri Cemil Meriç'in tabiridir. *Oryantalizm* ismini kitaba koyacağız ama bir alt açıklamaya ihtiyaç duyduk. Ne koyabiliriz, diye düşündüğümde doğrudan doğruya Cemil Meriç'in o ifadesini kitabın adına aktarma fikri geldi aklıma. Elbette bir müddet sonra Cemil Meriç haberdar oldu durumdan, bunu Edward Said'in söylediğini zannetti ve "Yahu müthiş" dedi. Ne var ki şahsen perişan oldum, nasıl söyleyeyim, bu sizin sözünüz diye? O zaman "Hocam, Edward Said'in değil bu, ben sizin sözünüzü koydum buraya" deyince muhtemelen üzüldü. Üzülmesi de tabi şundan: "Tek oryantalizmin kepazeliklerini sergileyen ve bütününe düşman olan dahası canı yanmış bir milletin evladı olarak Edward Said'le aynı şeyleri düşünüyor ve söylüyor olsaydık", çünkü dikkate aldığı önem verdiği biriydi. Zaten *Oryantalizm*'i tavsiye ederdi. Hatta Said'in kitabını Maxime Rodinson'un *Batıyı Büyüleyen İslâm*'ı ile birlikte birbirini tamamlayan iki kitap olarak ele almamızı salık verirdi.

Yayıncılığımdan bahsettim. O yıllarda Cemil Meriç'in başka kitaplarını da Pınar Yayınlarından basmak düşünülebilirdi. Ama bunu söylemedim kendisine. Söyleseydim olumsuz bir cevap vereceğini düşünmüyorum. Şunu kabul ediyorum, bütün kitaplarını bizim yayınevinden çıkarmak istemeyebilirdi ama birçok kitabını da yayınlayabilirdik. Netice olarak basıyorsunuz ve ekonomik bir meta haline geliyor kitap. Tabi ki yazılırken böyle düşünülmüyor ama algılanması bu şekilde. İşte bu endişeyle Cemil Meriç ile ilişkimizi ekonomik bir ilişki konumuna düşürmek istemedim. Bir yayıncı olarak Cemil Hoca'dan kitap talebinde bulunmadım, çok istememe rağmen. Çünkü şöyle naif bir düşünce vardı içimde; aslında yanlış olduğunu şimdi anlıyorum. Eski dönemlerde de kısmen anlamıştım ama bir kere iş olup geçmişti. Cemil Meriç ile ilişkiyi işte ondan kitap koparma, ondan bir kitap yayınlama düşüncesi üstüne oturtmuş olarak anlaşılma kaygısından dolayı bunu gerçekleştiremedim. Cemil Meriç'in yazdığı kitaplar veya tercüme ettiği kitaplar, o dönem için satışı iyi olan kitaplardı doğrusu. Sanki içimde şöyle bir şey vardı: Bundan Cemil Meriç alınacak ve ilişkimiz de zedelenecek. Ben de bu muhabbetimize zarar gelir diye yapmadım. O yüzden sadece bir kitabını yayınladık.

Bunun dışında Cemil Meriç'in *Batıyı Büyüleyen İslâm* adlı bir tercümesini yayınladık. Maxime Rodison'nun *Marksizm ve Müslüman Dünya* adlı kitabı üzerine Cemil Hoca çok konuşuyordu. Eserin meseleye soğukkanlı bakan çok önemli bir kitap olması hasebiyle mutlaka yayınlanmasının elzem olduğunu ifade ediyordu. Hatta şimdi notlarıma bakarken gördüm hangi kitapların yayınlanması gerektiğini, nasıl yayınlanması halinde kültür ve düşünce dünyası için önemli olacağına ilişkin bazı şeyler de söylemiş bizlere. Cemil Hoca, Rodinson'u bir sosyolog ve tarafsız kalmaya çalışan yahut belli ölçüde tarafsız kalabilen bir İslâmiyatçı olarak kabul ediyordu. İlmî bir hüviyeti de bulunan oryantalizm için Cemil Meriç, İslâmiyat tabirini de kullanırdı. Cesaretimi toplayarak "Hocam olabilir uygun görürseniz biz de yayınlayabiliriz" dedim. O da bu teklifimizi olumlu karşıladı ve böylece yayımladık o kitabı. Peşin hükümlerden kurtulmaya çalışan bir ilim adamının yazdığı bu kitabın orijinal ismi *Batıyı Büyüleyen İslâm* değil, kitabın içindeki bir makalenin ismiydi o. İsmini de ben koydum, Hoca muhtemelen böyle bir adlandırmayı doğru bulmayıp, orijinal isminin konmasını isteyebilirdi ama nedense böyle bir isme de itirazı olmadı. Belki beni kırmak istemedi, belki heyecanımı törpülemek istemedi. Onun için bu konudaki tasarrufuma tahammül etti. Yahut yukarıda aktardığım üzere kitaplarının yayın sürecinde karşılaştığı hususlardan dolayı bunu kaderi olarak da kabul etmiş olabilir.

1984 yılında *Işık Doğudan Gelir* adıyla Pınar Yayınları arasında yayınladığımız ve ikinci baskısı tam 24 yıl sonra yapılan bu kitapta yer alan metinlerden bazıları o yıllarda hazırlanması düşünülen ve Cemil Meriç'in de bazı maddelerini yazmayı kabul ettiği bir İslâm Ansiklopedisi için 1981 yılı başlarından itibaren kaleme alınmıştır. Oğlu Mahmut Ali Meriç, 1983 Mart ayında bize verilen kitabın ilkin "Dağarcıktan" adıyla basılması düşünüldüğünü ama daha sonra *Işık Doğudan Gelir* adında karar kılındığı söyler. Şüphesiz bunda en önemli etken, kitaptaki "Ex Oriente Lux" başlıklı yazısı oldu. Nihayet kitaba girecek yazılar seçildi, son tashihleri yapıldı ve kitap 1984 yılının Nisan ayında okuyucularla buluştu. Elbette şimdi bana nasıl oldu da bu kitabı yayınlamak için kendisinden aldınız, diye soracak olursanız inanın çok net bir şey söyleyemeyeceğim. *Batıyı Büyüleyen İslâm*'daki kadar net değil hatırladıklarım ama ikisi arasında çok uzun bir zaman yok. Biri 1983 öbürü de 1984'te basıldı. Doğrusunu isterseniz bende bir belirgin hatırası yok kitabın nasıl basıldığı ile ilgili.

* * *

Cemil Meriç, "Bir adamı tanımak için düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lazım, hiç değilse. Hayatın maddi olaylarıyla ancak kronoloji yapılabilir. Kronoloji: aptalların tarihi" der. Hakikaten tarihi olayları anlamak için bir bakış açısına sahip olunmadığında, tarih bir kronoloji olmanın ötesine geçmez. Mesela, 1826 Yeniçeriliğin Kaldırılması hadisesi, hepimiz tarih kitaplarında okumuşuzdur, bunu biliriz. Bunu tarih olarak kronolojik olarak bilmek, söylenmiş sözleri, yani resmi tarihte söylenmiş sözleri tekrar etmek çok tarih bilmek değildir. Genellikle de böyle yapılır. Oysa Türkiye'deki aydın zümreyi Batı'nın yeniçerisi olmakla itham eden Cemil Meriç, Yeniçeriliğin kaldırılışının hayırlı vaka olup olmadığı konusunu tartışmak gerektiğini hatırlatır ki haksız değildir. Ona göre Osmanlı Devletinin yıkılışının temel sebebi budur. Zira İslâm'ın mukavemet kaleleri Yeniçeri ile beraber yıkılır gider. Ulemanın sahneden çekilişi ile meseleler konusunda hiçbir hazırlığı ve fikir çilesi olmayan entelijansiya öne çıkmıştır. Cemil Meriç uzman bir tarihçi değil, ama 1826'yı şöyle okur: "1826 devletin intiharıdır. Çünkü ulemayı kaybetmiştir devlet, askerini kaybettikten sonra ulemayı da kaybetmiştir. Çünkü ulema tabii müttefikini yitirmiştir. O müttefik ortadan kalktıktan sonra sarayın, yani siyasetin ulemayı ciddiye alması zaten beklenmez. Ulema o andan itibaren memur oluvermiştir." Dolayısıyla 1826'yı böyle okuduğunuz zaman önünüze başka bir dünya çıkıyor.

Cemil Meriç, mensubu sıfatıyla doğduğu Osmanlı İmparatorluğunun tarih sahnesinden trajik bir biçimde çekildiği yıllarda dünyaya geldi. Böyle bir yıkımın ardından yaşadıkları ve yaşadıklarımız öfkesinin en temel ne-

deniydi aslında. Acıların, parçalanmaların dev aynasında kimselerin görmediği detayları sezen haysiyetli bir hassasiyeti vardı. Mesela, bir gün Cemil Hocanın yanında, "Ortadoğu" kelimesini telaffuz ettim. Bana dedi ki, "Ne Ortadoğu'su evladım, neye göre Ortadoğu, kime göre Ortadoğu? Yani sen buralısın, buradasın, Ortadoğu denilen yerdesin. İngiliz bir kavram atıyor orta yere, sen kendini o kavramla tanımlıyorsun. Yani başka türlü bir sömürüye ihtiyaç yok ki bu insanın kendi kendini sömürgeleştirmesidir. Başka bir sömürüye ihtiyaç yok."

Doğrusunu isterseniz prangayı gereksiz kılan, idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek açısından haritaların varlığını tartışmaya açmak değerli ve bambaşka bir şeydir. Oysa bizler çoğu zaman fikri vicdanımızı öteleyerek diyoruz ki "Nihayet bu kavram bir şey değil ki, onu da kullanırsın, bunu da. Hâlbuki biz öyle söylediğimizde öyle olmuyor. Başka bir ifadeyle kavramsallaştırmayı kim yaparsa, hadiseyi o sürüklüyor ve onun üzerinden cereyan ediyor. Siz onun ancak muhalifi olabiliyorsunuz. Muhalif olmaksa eğer çok ciddi bir muhalefet değilse, mevcudu, muhalif olduğunuz şeyi üretmekten başka bir işe yaramıyor. Netice itibariyle batılılaşma diyoruz, çağdaşlaşma diyoruz, modernleşme diyoruz, postmodern diyoruz, deniliyor. Netice itibariyle bunlar birbirinin güzellemesidir. Çağdaşlaşma eskiyor, yerine modernleşme koyuyorsun, modernleşme eskiyor, postmodern koyuyorsun. Oysa postmodern moderni eleştiriyor, ama eleştirirken yeniden üretiyor. Hadisenin tamamı ortadan kalkan bir şey değil ki, dolayısıyla bu tür kavramsallaştırmaların yapılamıyor olması çok sıkıntılıdır. Mesela, bugün 1970'lerde hasret duyduğumuz şeylerin çoğu var, ama biz arzu ettiğimiz yerde ve durumda değiliz. Zira fikir yokluğuyla karşı karşıyayız. Yeni bir düşünce üretmek için çağı yeniden ele almak mecburiyetindeyiz. Ne var ki böylesi bir durum değerlendirmesini yeteri kadar yapamıyoruz.

Tarihin inkâr kabul etmez şahitliğiyle sabittir ki, aldanmak insanoğlunun kaçınılmaz kaderi. Ben bazı entelektüellerimizden 1970'li yıllarda ve ağabey dediğimiz insanlardan şunu sıklıkla duymuşumdur: Bir gün 100 bin tirajlı bir gazetemiz olursa, her şeyin bittiği zamandır. Ne 100 bini, ne tirajı, milyonlara ulaşan gazeteler var, ama esefle söyleyeyim ki, bu tirajlarla beraber neyi yayacaksınız? Yayacağınız ve söyleyeceğiniz ne var? Bu çok önemli bir felaketin ifadesidir aslına bakarsanız. Burada sıkıntı olunca aslında ciddi bir şey yapamıyorsunuz. Bu vesileyle, şu noktanın altını çizeyim: Cemil Meriç'in imkânlarının müsaadesi nispetinde düşünce adamlarına dikkat çekmesinin ne kadar mühim olduğunu düşünmeliyiz.

* * *

Biraz da insan olarak Cemil Meriç üzerinde durayım. Mesela, münzevi fikir işçiliğinden bahsediyor. Diyor ki, "Sağ, Batı düşüncesini memnu meyve sayıyor, sol kayıplarının muhasebesini bilinçli olarak yapmıyor. Bu iki düşman arasında, münzevi aydın hareketlerini nasıl ayarlayacak?" Sol ve sağ konusundaki şikâyetleri Attila İlhan'a yazdığı samimi mektuba da bütün azametiyle yansıyacaktır. Aslında kendisi hep büyük bir sıkıntı içinde olmuştur. Bir yandan Don Kişot gibi Batı'ya meydan okur, ama kendisiyle baş başa kaldığında ise yazdıklarının dostları arasında hiçbir yankı uyandırmamasının da tesiriyle Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ındaki andırırcasına kendisiyle savaşır.

Cemil Meriç'in ömrü hayatına yansıyan derin çelişkisini belki de açmazını Jurnal'inde yer alan şu satırlarından takip edebiliriz: "Benim trajedim şu birkaç satırda: Sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani, dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarımla *Büyük Doğu* kadrosundanım. Düşüncelerimle inançlarımla *Yön*'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış. Bir başka trajedi de şu; Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler kendi dillerini de bilmiyorlar. *Hind*'i kim okur? Nesteren okur mu? Hayır! Avcıoğlu? Hayır! Necip Fazıl? Hayır! Her dergi bir tekke. Bir akademi bile değil. Aydın Osmanlı şiirinden daha köksüz, daha dalsız budaksız."

Bilenler bilir, Cemil Meriç yazılarında yeni kelimeleri de kullanır. Mesela sevmemesine rağmen dergi kelimesini kullanmaktan imtina etmezdi. *Bu Ülke*'de bunu şöyle izah edecektir: "Derginin vatanı İngiltere. Hangi derginin? Dergi, korkak, pısırık bir kelime. Mecmuanın kötü bir tercümesi. Mecmuada bir edep, bir asalet var. Cami ile, camia ile, cemiyet ile akraba. Dergi düşünmez, haykırmaz, dövüşmez; toplar. Neyi? Sorumluluktan kaçanları." Bunun gibi örnekleri vesile kılarak bir gün dedim ki: "Hocam, –uydurca derdi o biliyorsunuz yeni kelimelere– yani bunlardan da kullandığınız var." "Evladım, her yazar okunmak ister. Nihayet bizi okuyanlar lise, üniversite öğrencileridir ve maalesef biz bu davayı kaybettik. Ben de okunmak istiyorum, bu öğrencilere hitap etmek istiyorum" dedi. Yani bu da insani bir sıkıntıdır. Ama sık sık "Valla evladım, ben İslâm irfanının uydurulan dille ifade edilebileceğine inanmıyorum" derdi. Eski harf olmayınca Türkçe'nin olmayacağını, Arapça ve Farsçayı biraz bilmek gerektiğini söylerdi. Mesela "Sevebildiklerim dilsiz, sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla da konuşacak lakırdım yok" diyor. Öyleydi hakikaten, hepimize çok muhabbetle davrandığını biliyorum, ama çok şey bilmeyen ve öğrenmek isteyen insanlardık. O öğrenme azmine saygı duyduğunun da

farkındayım. Yani kendisi gözlerini kaybetmiş bir insan olarak çok sıkıntılı zamanlar geçirdi.

Biz vaktiyle beraber başladığımız arkadaşlarla 1977 yılının sonunda yollarımızı ayırdık. O ayrılıştan sonraki süreçte bu ayrılışın da izah edilmesi gerekiyordu Cemil Meriç'e. Bu ayrılışta bazı arkadaşlar bizim kopmak istediğimiz tarafta kalmıştı. Onlar *Pınar* dergisi bizde kaldığı için *Gerçek* dergisini çıkardılar. Muhtemelen Cemil Hoca'ya gittiler birtakım izahlarda bulundular. Oysa ben bu durumu kendisine anlatmaktan çekindim hatta utandım doğrusu. Biz arkadaşlarla ayrıldık, dergi bizde kaldı, şeklindeki tatsızlıklarla başını ağrıtmak istemedim. Canımın çok sıkıldığı bir gün Cemil Hoca'yı ziyaret ettim. Zaten sekreterliğini yaptığımdan haftada bir gün evine muhakkak gidiyordum. Kendisi, -tabi daha önceden vaziyeti diğer arkadaşlar bildirmişler- benim sesimden çok üzgün olduğumu, canımın sıkıldığını anladı. Dedi ki: "Evladım hayatta her şey mümkün çok üzüldüğünü biliyorum, çok sıkıntı çektiğini de sesinden anlayabiliyorum ama hayatta bin defa kazık yedim bin birinci defa kazık yemeye hazır olmak benim gücümdür. Yapmanız gereken şey budur." Yani hayatta hep ayrılıklar, haksızlıklar ve can sıkıcı olaylar olacaktır sizin ayakta kalmanız lazım. Bir şey daha söylemişti o zaman: "İnsan 18-25 yaş arasında aldanırsa, aldandığını hissederse kendini aldatanı suçlarmış. Vay namussuz, beni aldattı, nasıl yapar diye. 25-40 arası kendini suçlarmış, aklın yok muydu, niye aldandın, diye; 40 yaşından sonra da aldanmak hayatın kanunudur devam et, önemli değil dermiş." Buna benzer anlatımlarıyla beni teselli ettiğini hatırlıyorum.

Bu yıllarda "Göller Bölgesinde Bir Ada" başlıklı bir yazısını *Pınar* dergisinde yayımladık. Bizim için dergi ortak bilgi değilse bile, ortak bilinçti. Hayata karşı belirli bir hassasiyetin paylaşılmasıydı. Aynı zamanda ortak aklı harekete geçiren bir hesaplaşma aracıydı. Cemil Meriç, yazıyı hazır olarak verdi bana. Ama Ali Şeriati üzerine sohbet ettiğimizi hatırlıyorum. Ali Şeriati'nin kitaplarının yayınlanış tarihi de aşağı yukarı o döneme rastlar. Benim de İran'daki gelişmelere ve Ali Şeriati'ye olan ilgimden hareketle Ali Şeriati üzerine konuştuğumuzu hatırlıyorum. Konuşmak derken ben Ali Şeriati ile ilgili birtakım şeyler söyledim, Cemil Meriç de bana biraz da hayıflanarak söylediğini düşündüğüm şöyle bir itirafta bulundu. Dedi ki: "Ali Şeriati sosyolog ben de sosyoloğum, Ali Şeriati Müslüman ben de Müslümanım, Ali Şeriati Fransızca biliyor ben de biliyorum ama Ali Şeriati benden farklı şeyler söyledi." Netice itibariyle sosyoloji ile ilgili düşüncelerini de okumuş.

Meriç'in Şeriati'yi önemli bulması babında çok önemli olan konulardan birisi entelektüeli anlama biçimiyle de yakından ilgiliydi. Müsaadenizle burada Cemil Meriç'e göre entelektüelin vasıflarının neler olduğunu da anlatayım kısaca: Ona göre bir entelektüel öncelikle zamanının irfanına sahip olmalıydı, sonra ülkesinin tarihinden, kültüründen, bununla birlikte dünyadan haberdar olmalıydı. Ardından peşin hükümlü olmamayı başarmalı daha sonra belki en önemlisi de hakikat uğruna savaşabilecek cesaret ve dürüstlüğe sahip olmalıydı. Onun nazarında entelektüelliğin teorik ve pratik boyutları bir arada mütalaa olunur. Bunları Ali Şeriati hakkındaki yazısında olsun başka kişiler hakkında yazıp söylediklerinde olsun görmemiz mümkün. Ona göre İslâm dünyasından yükselen dost bir ses olarak Ali Şeriati'nin en büyük tarafı, hamiyeti, samimiyeti ve kendini mukaddes bir davaya feda etmesidir. Ayrıca onda engin bir tecessüs, geniş bir irfan, Doğu'yu da Batı'yı da kucaklayan bir terkip kabiliyeti ve eşsiz bir mücadele azmi görür. Bizde, kendisini de işin içine katarak bu çerçevede bir entelektüelin olmadığını da eklerdi.

Tabi bizler o dönemde biraz da sıkıntılı bir ortamda yaşıyoruz. Konuştuklarımızı kelimesi kelimesine hatırlıyor değilim ama bizim yaşadığımız ve dergimize de yansıyan ayrılıklar babında birtakım meseleler üzerinde durduğumuzu biliyorum. Bunun üzerine "Göller Bölgesinde Bir Ada" başlıklı yazısının bir bölümünü bana verdi "bunu da yayınla" dedi. Yani özellikle *Pınar* dergisi için yazdığı bir yazı değildi. Yazıp kenara koymuş ama sağ olsun onu *Pınar*'a verdi. Sekreterliğini yapanların aktardıklarına göre *Pınar*'da yazmasında büyük ölçüde benim etkim olmuş. Doğrusu Ali Şeriati ile ilgili belki de Türkçede eserlerinin henüz derli toplu yayımlanmadığı bir dönemde, çıkan en önemli yazıydı. Bana kalırsa hâlâ da önemli bir yazıdır. Daha sonra Ali Şeriati ile ilgili kaleme alınan yazılar için de temel olmuştur, özellikle başlığı itibariyle. Bu yazının daha uzun hali *Sebil* dergisinde yayımlandı.

Kitapların üzerine çok fazla eğilen Cemil Meriç imzalı yazıları, tercümeleri ve kitapları okurken, onun biri tamamen kapalı diğeri açık bir çift gözünün görmediğini unutmaktan kaynaklanan değerlendirmeler içerisine girmemek gerekir. Kendisi bu durumunu kabullenmekte hayli zorlanmıştı. Bu yüzden *Jurnal*'de görmenin bir tahakküm etme faaliyeti oysa görmeyen insanın bozuk bir ampul gibi manasız olduğunu yazar. Derdi ki: "Evladım, benim yazı yazma işim çok zor. Ben önce yazılarımı sekreterime beğendirmek zorundayım, arkasından Ümit beğenmeli, arkasından kendim beğenmeliyim, sonra da okuyucuya söylemeliyim. Yani ben dört-beş kademeden geçmek zorundayım."

Şöyle söyleyeyim, Cemil Hoca'nın ufkumuzu çok açtığını biliyorum, ama onun yanında yetişenlerden çok velut yazarlar çıkmamıştır, çıkması da çok zordur. Zira sekreter kullanmasına rağmen çok zor beğenen bir insandı. Haliyle kim olursa olsun sekreter de bir müddet sonra bu işten bıkar. Hiç unutmuyorum hepi topu bir sayfalık yazı dikte ettirilirken yazının yedi defa, evet yanlış değil tam yedi defa yazılmak durumunda kaldığını. Oysa bana göre birincisi de bugün herhangi bir yarışmaya girse birincilik alacak bir yazıydı, yedincisi de öyleydi, ama orada bir kelimenin musikisini beğenmeyerek, anlamı bozmadan o musikiyi yakalamak diye bir derdi vardı Cemil Hoca'nın. Âdeta nesirle şiir yazmak gibi bir şey bu... Kendisi de kabul eder bunu. Der ki, "Cemil Meriç, şiirden kaçmaya çalışan fakat bir türlü kurtulamayan bir düşünce adamı."

Karakter itibarıyla titiz oluşunun payı büyüktü yazı macerasında. Fakat bunun olumsuz bir yansıması da olmuyor değildi. Cemil Meriç böyle yapıyorsa, yazı dediğiniz şey bu kadar titizlik ve hassasiyet gerektiren bir şeyse kim yazı yazmaya cesaret edebilir? Onun için çok da büyük yazarlar çıkmadı. Fakat üslubuna belli dönemlerde özenen yazarlar oldu. Üslup bakımından diyelim ki uzun dönem denemeleriyle tanıdığımız meşhur bir yazarımız Cemil Meriç'ten etkilenmiştir ama sonunda kendi üslubunu meydana getirmiş biridir. Mustafa Özel etkilenmiştir ama devamcı hüviyetinde değildir. Bir de şunu düşünmemiz lazım: Acaba böylesi müstesna isimlerin devamcıları/ardılları olabilir mi? Cemil Meriç'in yanında yıllarca bulunmuş insanlar var. Muhtemeldir ki onlar Cemil Meriç'in nesrine bakıp "Böyle bir üslubun karşısında ben ne yazacağım?" diye düşünmüş olmalılar. Cemil Hoca öldükten sonra İzzet ağabey yazmaya başladı. Birkaç tercüme yaptı. Bu açıdan Cemil Hoca gibi isimlerin haleflerinin olabilme ihtimali çok zayıf. Doğrusu fikri anlamda olabilir ama üslup bakımından onu yakalamak çok zor gözüküyor bana.

Berke Vardar'ın yetişmesinde Cemil Meriç'in katkısı büyüktür. Vardar'a dair *Jurnal*'indeki hükümleri son derece ağırdır. Onunla müşterek bir tercüme yapan Meriç, bir süre sonra talebesiyle yollarını ayırmak zorunda kalacaktır. Yükselme yahut hayatta muvaffak olma arzusundaki Berke Vardar, Cemil Meriç'in "uydurca kepazeliği" dediği bir duruma da düşecektir. Ayrıca Berke Vardar, Cemil Meriç'in *Hind Edebiyatı* kitabı yayınlandığı zaman bu kitap üzerine *Yapraklar* dergisinde hocasını selamlayan bir yazı kaleme alacaktır. Bir gün Berke Vardar'la beraber oturuyorlar. Hoca Batı'yı eleştiren bir cümle kuruyor. Benim hatırlayabildiğim kadarıyla, yani Batı'yı eleştiren bir cümle kurunca Berke Vardar: "Hocam –Cemil Meriç fiilen hocası olmuş Berke Vardar'ın– Cemil Meriç okul sıralarında

bana şunu söylemişti, bize, sınıfa: Ya Batılılaşacağız ya batacağız" deyince Cemil Meriç: "Evet, aynen öyle söyledim." demişti hüzünlü bir şekilde. Arkasından "Ama ben o badireden kurtulmakla müteselliyim." diye de ilave etmişti.

Cemil Hoca ömrü hayatının son zamanlarında nispeten sükûnetli bir zaman geçirdi. Ancak kendi durumu müsait olmamasına rağmen, birçok şeyin yapılması gerektiğini hiç gündeminden çıkarmadı. Mesela çok esaslı ve temelli mevzular üzerinde durulması gerektiğine inanıyordu. Aslında bu onun öteden beri "Muhteşem bir maziyi daha muhteşem bir istikbale bağlayan köprü olmak" arzusunun yansımasıydı. Cemil Meriç netice itibariyle bir araştırmacı değildi. Araştırmacı olmaya müsait bir pozisyonu, fiziki durumu yoktu. Ama yeni araştırmaların lüzumlu olduğunu düşünüyordu ve deneme gibi hareket sahası geniş bir alan seçerek insanların dikkatlerini çeşitli meselelere çekmek istiyordu.

Bize düşen, onun metinlerindeki çığlığa kulak vermek ve eserlerindeki fikri mirası kendi düşünce dünyamıza katmak olmalıdır.